

# KLAS FLEMING —

## SVENSK ROJALIST ELLER FINSK NATIONALIST?

### ÖVERSIKT AV NYARE LITTERATUR

*Av docent SVEN ULRIC PALME, Uppsala*

ARTEN av de litterära källorna till vårt lands historia fram till vår stormaktstid nödgar oss att ur vittnesbörden om gärningarna skapa bilden av de handlande personerna. Endast sällan vinna vi stöd i uppteckningar av det slag, vari man har möjlighet att komma personligheten närmare, nämligen dagböcker, privata brevväxlingar eller minnesanteckningar. Det är i den politiska publicistiken vi först finna personkaraktistiker, syftande att ge läsaren eller åhöraren en uppfattning av de handlande personernas politiska eller allmänt mänskliga egenskaper. Men vare sig det gäller de av stark lidelse präglade, många gånger utförliga personkaraktistiker Birgitta lämnar av sina samtida eller de knappa porträtten av en krönikevers' omfång eller kung Göstas bittra utfall mot sina försumliga fogdar — alltid äro felkällorna många, och ofta är det vanskligt att i de stereotypa ordalagen söka sig fram till särpräglade drag. Oftast blir handlandet, gärningen, till sist icke blott ett korrektiv av de källor, som eljes stå till buds, utan även huvudkällan för all karaktistik.

Välkända äro de svårigheter, som här uppstålla sig för historikern. Detta politiska handlande lära vi känna, nästan aldrig i programmatisk form, utan dels i utgående order och befallningar och i inkommande rapporter, dels i de praktiska dispositioner, vilka vi kunna utläsa ur vad dateringarna berätta om förflyttningar av personer eller trupper, dels ur vad domstolsprotokoll, besvär, ekonomiska handlingar och, ofta nog, sent kvarlevande folklig tradition veta att berätta om händelseförloppet sociala bakgrund och verkningar.

Men det är svårt att ur kännedomen om det politiska händelseförloppet draga slutsatser om den politiska viljan, det politiska programmet och den politiska förmågan hos den handlande. Inte minst gäller detta om en historisk period, så fylld av apokalyptisk ångest som t. ex. det kritiska sista årtiondet av det sextonde seklet. Det har sagts, att vår tid borde ha lättare att förstå 1590-talets politik,

kammarriksdagsmannen i en västkuststad, vilken på en blygsam erinran om lämpligheten att komma ihåg högertidningen, sedan denna missat en för honom bekant stor nyhet, svarade: — Men det har Ni ju betalt för att ta reda på? Så länge en sådan anda råder hos meningsfränder i ledet eller i teten, kommer den konservativa pressen alltid att få svårt att vinna framgång.

När jag i dystra stunder funderat över utvägarna ur alla de svårigheter, som torna upp sig kring högerredaktörens törnströdda bana, har jag ibland tyckt mig skönja den enda möjligheten i en kvalitetsförbättring av sådana mått, att en eventuellt nödvändig nivåskillnad ifråga om prenumerationspris bleve berättigad och naturlig. En sådan, klokt och konsekvent genomförd förbättring borde också eliminera svårigheterna med den efter partiets tillbakagång minskade basen för prenumeration. Vi skulle på detta sätt kunna vidmakthålla ett antal kvalitetstidningar, som — gärna rationellt fördelade över riket —, rikta sig enbart till en sakligt kvalificerad läsekrets, och därför våga ta steget att bli något dyrare än övriga tidningar. Dessa dyrare men bättre tidningar skulle kanske ha möjlighet att slå igenom som en helt ny tidningstyp — och måhända de också kunde övertyga annonsbyråerna om att massan inte betyder allt utan att läsekretsens sammansättning även är en faktor, som man inte kan lämna ur räkningen. De skulle framför allt ha större möjligheter än som nu erbjudas att realisera tidningsmännens egna uppfattningar om det fria ordets uppgift och ansvar. Något måste i vart fall göras för att stärka den konservativa pressen, om den moderna folkliga konservatismen skall bli en folkmakt.

dominerad som denna var endels av den lidelsefulle demagogen och våldsmannen hertig Karl och endels av troskamp och politiska intressestrider, brokigt sammanvävda. Det ligger något riktigt i detta, endast det icke förleder till ohållbara analogier. I alla händelser har under 1930-talet publicerats bidrag just till 1590-talets historia, som synas bekräfta denna tes, icke minst därför att de icke grunda sig på en fullständig, ny genomarbetning av det tillgängliga källmaterialet. En sådan har däremot numera utförts och är till större delen publicerad beträffande Klas Fleming, den av periodens politiska personligheter, rörande vilken hans samtid varit särskilt givmild med försök till litterära porträtt. Vårt syfte är här att, efter en erinran om samtidens dom och av denna bestämd historisk litteratur, komma fram till en värdering av Klas Fleming som politisk personlighet, varvid vi skola söka stöd i de grundliga analyser av Flemings politiska handlingssätt intill sommaren 1594, vilka nyligen publicerats.

Hårt var samtidens omdöme om den stridbare marsken och riksamiralen. Hårdast är hertig Karls omdöme om hans politiska verksamhet, som sattes förrädestämpeln, visserligen i stereotypa ordalag men med en även hos denne furste icke alldeles vanlig lidelse och intensitet. Härda äro även omdömena om hans privata liv, vare sig de, som hos Axel Leijonhuvud, länat tyrannens välbekanta drag — »i alla sina handlingar den orättvisaste och övergivnaste människa, som någonsin kan finnas, han rövar och roffar, skövlar och stjälar av borgare, präster och bönder, som om vore han född till det eller hade betalt för det» — eller de ha anekdotens mera personligt karakteriserande men källkritiskt icke mindre vanskliga form; man kan härvidlag hänvisa till berättelserna om huru hertig Karl klandrade Flemings personliga livsföring och särskilt hans diet, om vilken hertigen med sin vanliga grovkorniga fyndighet präglade ordleken om det ena svinet som äter upp det andra, eller om huru upplandsbönderna bado honom avstå från politiskt framträdande för att i stället plocka löss ur sin päls eller om huru de polska adelsmännen — representanter för dubbelmonarkiens förfinade, starkt italieniserade hovkultur — kallade honom Dominus Admirabilis i stället för Dominus Admiralis. Svårast av alla dessa personliga tillvitelser har i en litterärt ambitiös eftervärlds ögon varit den — uttalad av lärda medbröder och fiender inom rådet — att marsken icke kunde skriva sitt modersmål.

Dessa och liknande uttalanden från samtida fingo emellertid icke helt sätta sin prägel på den historiska uppfattningen av Klas Fleming. *Arnold Johan Messenius* samlade under förarbetena till sin historia om Sigismund och Karl IX ett särskilt stort antal handlingar angående Klas Fleming. Under Messenii personliga ledning renskrevos bl. a. flere av Flemings försvarsskrifter, och man vill förmoda, att det är på sin känedom om dessa Messenius stöder sig, då han om Klas Fleming ger det ännu i senaste tid vitsordade omdömet, att »denne, som till naturen var en grov människa, icke be-

sutte någon högre klokhet utan ansåg det för rätt att allenast en-faldeligen lyda sin konung». Avtryckt av Jonas Werwing återkommer denna karakteristik vid sidan av de ofta berättade anekdoterna hos *Olof von Dalin*, hos *Geijer*, *Fryxell* och *Starbäck* samt på varje-handa sätt omformade hos senare forskare intill vår tid.

Vida vanskligare ter sig en annan av A. J. Messenii uppgifter, enligt vilken Klas Flemings brev, *emedan han var en finne född*, voro illaljudande på svenska. Messenius borde, som framgår av det nyss sagda, ha kunnat personligen övertyga sig om, att Flemings brev — som dock i sin egenart bära en tydlig prägel av författarpersonligheten — icke vittna om bristande kunskap i svenska. Självfallet återgår Messenii uppgift på rådsherrarnas hån över Flemings burdusa uttryckssätt. Från Werwing har emellertid uppgiften övertagits av Dalin och fått den olyckliga formuleringen, att Fleming uppsatt sina brev själv men på sin brutna finska, så att de upväckte löje. En senare tid har härur velat utläsa, vad Dalin självfallet aldrig avsåg, nämligen att Flemings modersmal och huvudspråk var finskan.

Först *Yrjö-Koskinen* tog avstånd från denna tradition om Fleming. Det är i själva verket denne finske forskares stora arbete om klubbekriget, som lägger grunden till den nyare forskningen om Klas Flemings tid. För *Yrjö-Koskinen* framstodo de folkliga upprorsrörelserna i Finland under kampen mellan Karl och Sigismund som begynnande nationalitetssträvanden; enär dessa rörelser hade sin sociala tendens mot den finländska adelns och det finländska krigsfolkets bondplågeri, och enär samma adel under Flemings ledning företrädde separatistiska strävanden, kommo de enligt *Yrjö-Koskinen* att göra gemensam sak med hertig Karls kamp för riksenhetens och laglighetens hävdande. Fleming framstår därvid som den brutale förkämpan för en gentemot den av hertig Karl ledda centralregeringen självständig lokalregering samt för liturgistiska strävanden, och därtill skulle han ha drivits icke främst av lojalitet mot sin konung utan i lika mån av sitt hat till hertig Karl och till sina medbröder inom rådet. Att den nationella folkrörelsen och de statsrättsligt separatistiska strävandena icke kommo att samarbeta, betraktar *Yrjö-Koskinen* ur finsk synpunkt som en nationell tragedi.

*Yrjö-Koskinens* uppfattning av den österbottniska folkresningen som en gryende nationalitetsrörelse har icke fått stå oemotsagd. Däremot har hans uppfattning av Klas Flemings och dennes efterföljares kamp mot hertig Karl och centralregeringen i Stockholm såsom en till sin innersta natur separatistisk rörelse kommit att i betydande utsträckning sätta sin prägel på finländsk historieskrivning. Först genom de forskningar, som publicerats under det senaste decenniet, ha försök gjorts att se Klas Flemings strid i samband med hela det svenska rikets kris. *Hugo Sommarström*, vars arbete »Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Karl» utkom år 1935, ser som huvudsakligen drivande kraft i de finländska särsträvandena Klas Flemings egna maktsträvanden, för vilka lojaliteten mot Sigismund endast varit ett medel. *Eric Anthoni* gör sig

i sitt samma år utkomna arbete »Till avvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland» till tolk för uppfattningen om Fleming som den trofaste kungatjänaren. För bägge ter sig emellertid den ursprungliga motsättningen mellan Fleming och hertig Karl som en av drivfjädrarna i denna utveckling. För bägge framstår också — huru starkt de än betona det oavbrutna sambandet mellan striden om Finland och rikets kris — Fleming som ledaren av en allmänt finländsk rörelse, som till motståndare inom Finland endast hade Flemings personliga vedersakare bland den finska högadel, vilken genom släktförbindelser och eljes var närmare knuten till den tongivande svenska rådskretsen. En väsentligen annan syn på händelsesammanhanget har *Pentti Renvall* i sin nyligen utkomna disputationsavhandling om »Klas Fleming och den finska adeln i början av 1590-talets kris» — arbetet går fram till sommaren 1594. Även för Renvall ter sig Fleming som den lojale kungatjänaren, men han fränkänner honom icke en självständig uppfattning, ett självständigt såväl praktiskt politiskt bedömande som statsrättsligt betraktelsesätt. Detta skall framgå vid en granskning av de avgörande momenten av händelsutvecklingen mellan Revalmötet år 1589 och den slutliga brytningen år 1594.

Tyvärre har ingen utrett Flemings ungdomshistoria. Ändock ge notiser hos Yrjö-Koskinen samt enstaka meddelanden i andra äldre arbeten tydligt besked om att en sådan utredning bör ge viktiga hållpunkter för bedömandet av hans manngärning. Det står dock klart, att han på grund av släktskapen kände sig nära förbunden med Vasahuset. I striden mellan Erik XIV och hertigarna kvarstod han länge vid konungens sak. Om de närmare omständigheterna, då han skilde sig från denna, är emellertid intet utrett. Av Erik XIV och senare av Johan III användes han företrädesvis i militära och militärt administrativa värv. Hans första politiska meningsyttring av vidare innebörd var det klara ställningstagandet för konungen och mot rådsaristokratien vid privilegiestriden år 1584, då han ensam av högadeln gick konungens ärenden. Tre år senare motarbetade han, ensam i rådskretsen, planen på Sigismunds polska tronkandidatur. Då man får förutsätta, att han ägde kännedom om de planer på vidgat politiskt inflytande, som av den tongivande rådskretsen förbundos med den dynastiska planen, framstå dessa bägge ställningstaganden som led i en konsekvent fasthållen politisk linje. Denna fullföljdes vid Johan och Sigismunds bekanta möte i Reval 1589, då Fleming, ensamt i rådet och ensam av den närvarande finska adeln, stödde Johan i dennes avsikt att hämta tillbaka Sigismund till Sverige. Då man vid detta tillfälle finner Fleming i motsatsställning till den finska adelns och det finska krigsfolkets enhälliga opinionsyttring, är det för frågan om hans senare, förment separatistiska strävanden av betydelse att, med Renvall, närmare klargöra bakgrunden för denna politiska konstellation.

Revalmötet försiggick under det starka utrikespolitiska hotet av ett ryskt krig — stilleståndet med Ryssland utgick följande vinter. Det var adeln och krigsfolket i Finland, som mer än andra fingo bära

tungan av de ryska kriget. Därför var bevarandet av den dynastiska förbindelsen med Polen ett starkt intresse för dessa grupper, i den mån som man därmed kunde påräkna polskt direkt eller indirekt stöd för krigets kraftfulla bedrivande med sikte på en snar och tillfredsställande fred. Å andra sidan kunde ett brytande av den dynastiska förbindelsen leda till ett krig med Polen om Livland, alltså till en dubbel krigsbörda och en betydande fara för de förläningar i Estland, varmed den finska adelns krigsinsatser dittills belönats. Renvall gör gällande, att detta intresse var störst hos den östfinska adeln, som närmast hade att lida av kriget, mindre hos den västfinska, som bodde i de äldsta svenska bosättningsområdena förhållandevis långt från de av ryssarna åter och åter förhärjade gränstrakterna och därför med tämligen stort lugn kunde se bort från det utrikespolitiska hotet samt ägna intresse åt de inrepolitiska motsättningarna. Bland denna västfinska adel dominerade också de släkter, vilka stodo i närmare förbindelse med den tongivande råds-kretsen i Sverige, särskilt familjerna Horn och Tott och den Flemingska ättens yngre gren.

Den svenska råds-kretsen Bielke—Banér—Sparre hade redan tidigt lagt i dagen likgiltighet för det ryska krigets fortsättande och den hade saboterat de rustningar, som voro nödvändiga för krigets fullföljande, helt säkert av rädsla för den inre maktställning, som dessa rustningar skulle ge konungen. Å andra sidan motarbetade de konungens önskan om Sigismunds återkallande, ty dess förverkligande skulle korsa de planer om ökad makt åt rådsaristokratien, som uppjorts i samband med kungavalet och som preliminärt förverkligats i Kalmarbrevet.

Den politiska konstellationen i Reval framstår således som en alldeles tillfällig. Den finska adelns utrikespolitiska syften och den svenska råds-kretsens inrepolitiska förändringar. Mot dessa stod vid konungens sida Klas Fleming, som i denna situation visade, att lojaliteten mot konungen och motsatsställningen mot råds-kretsen var viktigare för honom än de särpräglade finska intressen, som dikterat den finska adelns uppslutning vid råds-kretsens sida.

Klas Flemings lojalitet i Reval befäste än mera den ställning som konung Johans särskilda förtroendeman, vilken han intagit redan under åren före 1589. Vid den stora hämnadeaktionen mot herrarna för deras ställningstagande i Reval var konungens missnöje, betecknande nog, främst riktat mot råds-kretsen, icke mot den finska adeln och krigsbefälet, som visserligen blevo föremål för hans uttryckliga misstänksamhet men icke för direkta repressalieåtgärder. Det visade sig också snart, att det var två helt skilda politiska utvecklingslinjer som korsats, då den svenska råds-kretsen och den finska adeln samarbetade i Reval.

Förtjänsten av sin framgång i Reval kunde råds-kretsen tillskriva den omständigheten, att den saboterat Johans krigsrustning, så att denne kommit att stå utan tillräckliga maktmedel för att genomdriva sin mening. Men icke länge efter återkomsten till Sverige fick Johan ta emot en beskickning från den finska adeln och det finska

krigsbefälet med häftiga klagomål över just dessa brister i krigsrustningarna, klagomål som hade sin udd mot de försumliga riksråden. Det blev Klas Fleming, som å konungens vägnar förhandlade med finnarna, och det var under dessa förhandlingar han först lärde närmare känna sin senare medarbetare Arvid Eriksson Stålarb. För Flemings kännedom om de finländska angelägenheterna voro dessa förhandlingar säkert betydelsefulla.

Klas Fleming skulle emellertid icke länge förbli Johans främste medarbetare. Rådskretsens onåd och intresset för rustningarna mot Ryssland ledde till ett allt starkare närmande mellan Johan och hertig Karl. Endast kort tid efter räfstens början se vi hertig Karl inta ställningen som nära nog samregent. För bedömandet av den senare motsättningen mellan hertigen och marsken äro de närmare omständigheterna av största vikt.

Före den slutliga försoningen mellan Johan och Karl hade aktionen mot riksråden till närmaste syfte att avtvinga dessa erkännande av det övergrepp mot konungen, som de gjort sig skyldiga till genom påtryckningarna under Revalförhandlingarna, samt försäkringar om underkastelse under konungens vilja — det gällde alltså det praktiska syftet att stärka konungens personliga ställning gentemot råden. Sedan hertigen fått ett avgörande inflytande på räfsten, drevs denna med större kraft än tidigare men den skiftade också karaktär: nu kommo händelserna i Reval alldeles i bakgrunden och anklagelserna gällde i stället försök att omintetgöra arvföreningen och att stifta osämja mellan Johan och Karl. Och denna för hertigen typiska argumentering drevs med, som Renvall förtjänstfullt påpekat, hela den paranoiska följdriktighet, som var hertig Karl egen, till de förräderiprocesser och den förföljelse, som kom att kasta sin skugga över hela återstoden av Johans regeringstid.

Varför var då Flemings ställning till dessa händelser? Tidigare forskning har velat göra gällande — så ännu Sommarström och Anthoni — att det genast uppstod svårigheter mellan hertigen och marsken. Renvall utreder, som det synes på ett fullt tillfredsställande sätt, att så ej var fallet. Fleming synes redan före försoningen mellan Johan och Karl ha sökt verka i viss mån mildrande på aktionen mot riksråden. Det finnes anledning att tro att Fleming direkt sökt befordra samarbetet mellan konungen och hertigen. Sedan hertigen tagit ledningen i räfsten, sökte Fleming, utan att svika i lojalitet, avstyra de grövsta formerna av denna förföljelse — han synes icke ha kunnat göra till sitt Karls dogmatiska och i själva verket alltför ensidiga bedömande. Redan här skyntar vad som närmast kan kallas Klas Flemings statsrättsliga program: samarbete mellan konung och hertig, undertryckande av alla tendenser till konstitutionalism, dock utan att helt skjuta åt sidan rådet såsom en församling av rikets högsta dignitärer och konungens förtroendemän.

Den finska adeln och det finska krigsbefälet kommo emellertid genom denna utveckling av den stora räfsten alldeles utanför denna: då argumenteringens tyngdpunkt försköts från att ha gällt händel-

serna i Reval till att gälla högförräderi och försök att omstörta arvföreningen, hörde de icke längre till de misstänkta.

Detta skulle emellertid icke vara länge. Karl Henriksson Horns kapitulation och överlämnande av Ivangorod till ryssarna ledde åter hela strömmen av Johans misstänksamhet åt detta håll. Den närmaste följden blev de svåra förföljelserna mot Karl Henriksson och dennes bröder, och i dessa tog, som bekant, Klas Fleming en betydande del. Till Finland skickades en överbefälhavare, Moritz Grip, med utomordentliga fullmakter. Och efter Grips död följande år blev Klas Fleming förordnad som hans efterträdare.

Rörande Flemings deltagande i räfsten med Karl Henriksson råder i den historiska litteraturen enighet därom, att rent personliga motsättningar måste ha spelat en avgörande roll. Icke långt efter Erik Flemings död hade Henrik Klasson Horn blivit konungens främste förtroendeman i Finland, och den unge Klas Eriksson Fleming hade varit hänvisad till att göra en karriär inom rikets centrala förvaltning. Hans enda misslyckande där — flottkommandot 1564 — bragte honom i direkt motsättning till Klas Kristersson Horn, som fick övertaga, icke blott hans värv som amiral utan också vissa därmed förbundna donationer. Efter den gamle Henrik Klasson togo nu sönerna vid som Finlands förnämsta ädlingar. Till den rivalitet, vars orsaker vi här skönja, kom även att Karl Henriksson och hans bröder hörde till den del av den västfinska adeln, som var närmare knuten till den ledande svenska råds-kretsen. Man kunde tycka, att den glänsande karriär, som Klas Fleming gjort sedan han 1571 äktat en syster till konung Gustafs tredje gemål, d. v. s. en kusin till Johan III och hertig Karl, borde ha gjort den gamla rivaliteten överflödig. Så var emellertid, av allt att döma, icke fallet. I Klas Flemings karaktär saknades icke en tidstypisk hämndgirighet.

Det är icke lätt att utreda, vilka inflytelser, som gjorde sig gällande, då Klas Fleming påtog sig värvet som överbefälhavare i Finland och Estland. Någon självklar lösning av den fråga, som uppkommit genom Moritz Grips död, var det helt visst icke. Fastmera kunde det tyckas vanskligt att skicka marsken till krigsskådeplatsen vid en situation, då de för alla uppenbara bristerna inom krigsmakten lägo icke så mycket i själva krigsledningen som i etappväsendets organisation. De finska och livländska truppernas missnöje hade sin permanenta orsak i den oregelbundna tillförseln och borde, synes det, framför allt hävas genom undsättning med sold, proviant, kläder och ammunition. Denna gång hade emellertid missnöjet en något annan karaktär. Förföljelserna mot Hornarna och Johans i samband därmed proklamerade starka misstro mot den finländska adelns och det finländska krigsbefällets trohet hade utlöst en svår förtroendekris vid trupperna i öster. Trupperna sågo sina ledare utsatta för onåd och tolkade uteblivandet av undsättning som ett resultat därav. Enär de icke kunde tvivla på överhetens bedömande i detta hänsende, måste de misstro det närmaste befällets vilja att ordna deras förhållanden. Då de sågo åtskilliga av sina befälhavare utsatta för repressalier för att ej ha lytt order, måste trupperna



tvivla på att de order, de i sin tur fingo, motsvarade konungens önsknigar. Därifrån var det icke långt till öppna myterirörelser. Det fanns intet skäl att antaga, att Fleming på grund av sin finska härkomst skulle ha bättre hand med trupperna än företrädarna och därigenom kunna häva upprorsandan. Man får vidare förutsätta, att Fleming hade ett direkt intresse av att bibehålla sin ställning i Johans närhet för att icke riskera att under sin bortovaro bli ett offer för intriger från ståndsbrödernas sida. Då Fleming senare uttalade sig om sin utnämning till Finland, betonade han, att den skett på hertig Karls särskilda önskan. Karl hade karakteriserat läget som så allvarligt, att endera Fleming eller han själv borde ge sig dit. Tanken ligger då nära till hands, att det var ett hertigens intresse att genom denna kommendering få Fleming avlägsnad från konungens närhet. Då vi emellertid sakna varje antydning om misstämning mellan hertigen och marsken under tiden före Flemings avresa till Finland, måste vi snarare se den omständigheten, att Fleming tog på sig uppdraget, som en antydning om det förtroliga samarbete som rädde dem emellan vid denna tid. Fleming torde ha ansett detta samarbete som tillräcklig garanti mot eventuella anslag från rådets sida.

Man ställer sig också frågan, om Fleming tilläventyrs gärna åtog sig uppdraget just emedan det gällde Finland — hans insatser i räfsten med Karl Henriksson tydde ju på att en gammal tävlan dem emellan om den ledande ställningen i Finland kanske ännu var aktuell för Fleming. Däremot kan framhåvas, att de omständigheterna förelegat redan föregående år, då Fleming säkert, om han så önskat, hade kunnat erhålla Moritz Grips kommendering. Viktigast är emellertid arten av den fullmakt, med vilken Fleming reste till Finland.

Tidigare författare ha från A. J. Messenius okritiskt övertagit uppgiften, att Fleming från början var icke blott överbefälhavare över trupperna vid gränsen mot öster utan i själva verket ståthållare över Finland och Estland. Den unge finländske forskaren *Berndt Federley* har i en längre uppsats 1937 först fäst uppmärksamheten på, att Fleming i själva verket hade fullmakt endast som överbefälhavare men därjämte hade brev på att den civila administrationen skulle ställa sig honom till efterrättelse i allt vad som gällde krigets kraftfulla bedrivande. I en senare uppsats har han i polemik mot Renvall gjort gällande, att Fleming också strävat att såvitt möjligt icke blanda sig i den civila lokalförvaltningen, särskilt icke i Estland. Renvall har gentemot detta påvisat, att Flemings fullmakter voro desamma som Grips, och hävdar, att de syftade att ge överbefälhavaren de vidsträcktast möjliga befogenheter, över en ståthållares. Utan tvivel är Federleys mening den riktiga. Det var den av omständigheterna framtvungna aktiviteten från Flemings sida för att så långt som möjligt råda bot på bristerna i etappväsendet, som kom honom att utnyttja sina fullmakter utöver de rent militära åtgärderna. Därutinnan kan man emellertid iakttaga en viktig utveckling. Marsken tillvällade sig icke omedelbart vid sin ankomst

en ståthållares hela makt — hans ingrepp i den civila förvaltningen ökades allt eftersom han råkade i konflikt med sina livländska underbefälhavare. Å andra sidan är det tydligt att Fleming redan vid sin ankomst, i syfte att häva förtroendekrisen — det var ju huvudsyftet med hans beskickning — för alla klaggjorde, att hans vidsträckta fullmakter ställde provinsståthållarna till hans förfogande.

Dessa omständigheter, som klart framgå av Renvalls redogörelser för Flemings åtgärder i Finland och Livland 1592, äro av betydelse för frågan, om Flemings finländska härstanning och påstådda finländska särintressen — vilka i form av en gammal släktuppgörelse skymtat vid förföljelsen av Karl Henriksson Horn — varit avgörande för honom, då han accepterat kommenderingen till Finland. Ville han nu till den flemingska ättens äldre gren återtaga det ledarskap i Finland, som denna förlorat vid Erik Flemings död och som efter Hornarnas fall erbjöds honom? Frågan måste besvaras nekande. Hade detta varit Flemings syfte, hade han lätteligen åt sig kunnat utverka ståthållarefullmakter för bägge de östra provinserna. Nu reste han i stället med fullmakter, visserligen vidsträckta nog, men direkt åsyftande blott hans militära och militärt administrativa verksamhet. Ståthållarefullmakt skulle han få först i en helt annan politisk situation, av Sigismund efter dennes flykt från Sverige på sommaren 1594.

Helt visst var det främst den militära krisens art av en förtroendekris, som bestämde Fleming för att ta på sig värvet som överbefälhavare. De varningar, vi sett honom uttala mot den av hertig Karl bedrivna, paranoiska förföljelsen och mot det allmänna misstänklighörandet av militärbefälets goda vilja, ge en antydning om att han måste ha tvivlat på Karls förmåga att själv bemästra situationen. Om alternativet varit: hertigen eller marsken till fronten, och om Renvall, som jag tror, har rätt i sin förmodan, att Fleming var angelägen om att befästa samarbetet mellan Johan och Karl, synes i så fall Flemings motiv vid accepterandet av kommenderingen till Finland vara klarlagda.

Denna slutsats bekräftas ytterligare vid läsningen av Renvalls redogörelse för Flemings åtgärder vid ankomsten till Finland och Estland. Flemings hela strävan går ut på att återställa krigsbefälets — den finska och livländska adelns — samt krigsfolkets förtroende för riksledningen. Detta sker genom direkt propaganda, varvid huvudvikten vid argumentationen lägges dels på den omständigheten att enigheten mellan konung och hertig säkerställde lugn i riket, dels därpå att krigsfolket ägde riksledningens förtroende och icke behövde frukta misstankar och därav föranledda repressalier; härvid lades särskild vikt vid att den nye överbefälhavaren, rikets marsk och amiral och genom gifte konungens kusin, fullt ut ägde riksledningens förtroende och kunde garanteras konungens godkännande av sina åtgärder. Jämsides med propagandan löpte en serie åtgärder för att säkerställa krigsfolkets och krigsbefälets materiella villkor. De delvis framgångsrika militära operationer, som Fleming hann med, innan ordern om vapenstilleståndsförhandlingar kom,

kunde endast tjäna samma syfte. Och detta syfte — att i den militära effektivitetens intresse återställa förtroendet mellan krigsfolk, krigsbefäl, överbefälhavare och riksledning — hade redan i allt väsentligt nåtts, då en tvist mellan Fleming och en underbefälhavare ledde till de första misshälligheterna mellan Fleming och Karl.

Det blir nödvändigt att i detta sammanhang erinra om vissa välkända militära förhållanden. Erik XIV hade nedlagt ett betydande arbete på att skapa en inhemsk, svensk krigsmakt och på att utbilda en efter de nordiska klimat- och terrängförhållandena anpassad infanteritaktik. Huvudsyftet var att göra Sverige oberoende av mellaneuropeiska legotrupper och därmed förenade finansiella och transportproblem. Detta nationellt svenska militärväsende hade efter Eriks störtande alldeles förfallit. Johans långa krig i öster fördes dels med de rester av den gamla organisationen, vilka under krigets tryck hållits vid makt, dels och främst med legotrupper. Hertig Karls befattning med Johans krigsrustningar visar otvetydigt, att hans militära uppfattning var helt motsatt Eriks; för hertigen var den utländska legotrupperna krigsmaktens kärna och en förutsättning för ett framgångsrikt krig. Den främste av anförarna för de svenska legotrupporna i öster var vid 1590-talets början fältöversten Johan de la Blaque. Denne åtnjöt stort förtroende hos hertig Karl. Under tiden efter Moritz Grips död hade han fört befälet i Estland, och samtidigt som Fleming sändes till Finland hade de la Blaque vid besök i Sverige för hertigen framlagt ett förslag till krigets fortsättande, enligt vilket huvudvikten än mera skulle läggas på att förhyra en betydande styrka mellaneuropeiska legotrupper. Denna plan hade rekommenderats av hertigen, ehuru den av statsfinansiella skäl starkt beskurits, men Fleming, som hade fått sin militära skoling under konung Erik och var den siste förespråkaren för dennes taktiska idéer, hade däremot hävdat nödvändigheten av att lägga huvudvikten vid den av naturliga skäl trofastare och mera lätthanterliga inhemska truppen. Frågan lämnades öppen, men Flemings åtgärder när han övertog befälet i Estland visa, att han ansåg sig berättigad att därutinnan helt följa sin egen uppfattning. Resultatet blev svårigheter med de la Blaque och dennes klagomål hos Karl, vilka skapade en första, ehuru icke särdeles allvarlig irritation mellan Karl och Fleming. Även om det icke kom till något svarare utbrott, var fröet dock sät till en misstänksamhet hos hertigen, som skulle bli ödesdiger — för Fleming, för Finland och för riket.

I detta läge kom budet om Johan III:s död. Den äldre litteratur, som förutsatt svår misstämning mellan Karl och Fleming redan tidigare, ser i Flemings åtgärder vid detta dödsbud bevis för att han omedelbart insett Karls avsikt vara en maktusurpation och gjort allt för att motverka en sådan. I det syftet skulle han ha kvarhallit krigsfolk i Finland, trots stilleståndet med Ryssland, i det syftet skulle han ha undvikit att efterfölja uppmaningen att komma till Sverige, i det syftet skulle han ha riktat ett varningsbrev till upplandsallmogen, vars häradshövding han var.

Renvalls minutiösa redogörelse för händelseföljden ger anledning

att revidera denna uppfattning. Ingående behandlar han händelseförloppet vid fredsförhandlingarna och de underrättelser därom, vilka nådde Fleming. Det visar sig, att Fleming, av orsaker som här icke ha betydelse, kom att bli bristfälligt underrättad om stilleståndsavtalets innebörd. Det var därför han icke ansåg det rådligt att skicka hem de svenska trupperna utan förlade dessa i borgläger i Finland — en åtgärd, som på ett ödesdigert sätt skulle komma att leverera material till den senare propagandan mot honom. En viss roll spelade härvid också hans mening, att i första hand legotrupperna, i andra hand de inhemska, borde upplösas.

Beträffande händelseförloppet i Sverige gör Renvall säkert med fog gällande, att det först var Axel Leijonhuvuds äventyrliga uppror i Västergötland efter Johan III:s död, som väckte Karls misstänksamhet och som därigenom blev en utgångspunkt för hertigens försäkringspolitik — om en strävan till maktusurpation kan man nämligen, som Renvall med rätta anmärker, ännu icke tala, endast om en strävan från hertigens sida att försäkra sig mot anslag från det nyss förödmjukade riksrådets sida. Leijonhuvuds uppror skulle ha givit anledning till det intima samarbete, som nu etablerades mellan Karl och den en gång tongivande råds-kretsen Bielke—Banér—Sparre. Med kännedom om Klas Flemings gamla motsatsställning till denna krets kunde det vara skäl förmoda, att det var det inledda samarbetet mellan Karl och dessa, som väckte hans misstro och föranledde hans handlingssätt. De kronologiska sammanhangen motsäga dock detta. Det visar sig, att orsaken till Flemings brev till upplandsallmogen och till hans varningsskrivelser till Sigismund var, icke underrättelsen om Karls samarbete med riksråden utan underrättelsen om västgötaupproret — samma tidning alltså som den, vilken föranlett Karls närmande till råds-kretsen. Underrättelsen om ett uppror i Västergötland under rådets ledning och således mot konungen, hertigen och i sin mån mot Fleming — ty så torde tidningen ha nått Finland — ingav Fleming oro för hållfastheten av den politiska konstellation, som motsvarade hans eget statsrättsliga betraktelsesätt, nämligen konstellationen *konung och hertig* under visst undanskjutande av rikets råd.

Flemings åtgärder i Finland och hans upprop till upplandsallmogen med dess varning om farliga praktiker mot konungamakten uppfattades av den nya kombinationen hertig och råd i Sverige ehuru felaktigt som direkt riktad mot densamma. Därför gävo de orsak till skarpa klagomål från hertigen samt order om Flemings återkallelse till Sverige och flottans återförande dit. Att dessa förebräelser och order, härstammande från en regering, som dock måste ha synts marsken farlig, uppväckte hans svåra misstankar, var ju blott naturligt. Icke dess mindre se vi honom vidtagna åtgärder för att i viss utsträckning följa hertigens önskan. En del av krigsfolket sändes verkligen till Sverige. Han försvarade borglägren med en hänvisning till stilleståndets art och sina bristfälliga upplysningar, och han lovade utrusta flottan för Sigismunds hemfärd.

Under tiden hade emellertid kontakt etablerats mellan Fleming

och Sigismund, och Fleming hade fått en inblick i de misstankar mot hertig Karl, som konungen hyste — i själva verket, också de, till någon del ett ödesdigert resultat av greve Axels politiska verksamhet under vintern 1592—1593.

Renvalls redogörelse har alltså givit en helt ny bild av Flemings politiska handlande omedelbart efter Johans död. Lojaliteten mot kungamakten gällde både konung och hertig. Det irriterade förhållandet mellan centralregeringen i Stockholm, hertigen och råds-kretsen, å ena sidan, och Fleming å den andra uppstod genom en serie av missförstånd. Fleming drogs delvis in i de misstankar, som Sigismund hyste mot Karls avsikter. Icke dess mindre gjorde Fleming vad han kunde för att bevara ett gott förhållande till hertig Karl, utan att därför ställa sig till den hertigligen, förment revolutionära politikens förfogande.

I den äldre historiska litteraturen gäller, att Fleming på grund av sin förment liturgistiska hållning skulle ha drivits till en mot Sigismund lojal politik genom den religionspolitiska utvecklingen i Sverige i samband med Uppsala möte. Redan Sommarström påvisade omöjligheten av att Fleming, som samtiden gjorde gällande och ännu Yrjö-Koskinen menar, skulle ha hindrat det finska prästerskapet att resa till mötet i Uppsala. Härvid är det emellertid av vikt att de finska deltagarna i Uppsala kommo från Västfinland — endast de hade i tid nåtts av kallelsen. Renvall har utan tvivel rätt i att Fleming icke haft klar för sig den rikspolitiska innebörden av Uppsala möte eller av den religiösa frågan överhuvud taget — att han däri hade många medbröder även i den tongivande råds-kretsen är väl känt. Vid tiden för Uppsala mötes beslut betraktade Fleming detta som självklart och alls icke uppscendeväckande. Det var först då på hösten 1593 fråga blev om att han skulle underteckna beslutet, som han nekade — i en helt annan rikspolitisk situation och numera på det klara med Uppsalabeslutets rikspolitiska innebörd.

Den äldre historiska litteraturen har velat se bevis för Flemings utpräglade ställningstagande mot hertig Karl också i tvenne andra åtgärder: hans underlåtenhet att enligt Karls order gå med flottan till Sverige i stället för till Danzig direkt, och hans sätt att ordna förhållandena i Finland under sin av denna resa betingade frånvaro.

Först en grundligare kännedom om mellanliggande händelser ger möjlighet att rätta till denna uppfattning. Det är dock redan klar-gjort, att Fleming icke ursprungligen hyste misstankar mot hertig Karl. Hans försvarsskrifter, svaren på hertigens häftigt klandrande brev, ge klart vid handen, att han gentemot hertigens befallningar kunde åberopa konungens, men detta skedde på ett sätt, som tydligt visar, att han fortfarande önskade samarbete mellan konung och hertig. Det var hertigens åtgärder, som kommo Fleming att tvivla på att han skulle få oantastad fara vidare till Danzig, därest han först seglade till Sverige. Då Fleming icke hörsammat orden att återvända till Sverige, sände hertigen Anders Lennartsson till Finland för att hämta tillbaka Fleming till Sverige, och, om han nekade, lata utgå mandat om att ingen längre finge lyda marsken.

Anders Lennartsson misslyckades emellertid alldeles. Det är ett bevis för Flemings trots allt långt gående lojalitet och vilja att, såvitt möjligt, tillfredsställa Karls önskningsar, att han likafullt planerat att resa via Sverige — av säkerhetsskäl dock endast via Kalmar, som hade en kungatrogen kommandant. Det var vidriga vindförhållanden, som till sist förhindrade resan på denna omväg.

Beträffande orduandet av förhållandena i Finland har det ansetts anmärkningsvärt, att Fleming vid sin avresa icke lämnade den frågan till hertigens avgörande. I betraktande av de försök att undergräva Flemings ställning i Finland, som Karl gjort under den närmast föregående tiden, må det ej förvåna. Snarare är det märkligt, att Fleming vid sin avresa kunde överlämna befälet till sina närmaste befälhavare utan undantag. Bland dessa befunno sig nämligen flere av hans personliga ovänner och avundsmän, t. ex. en Klas Hermansson Fleming och en Anders Lorenzson. Detta skedde emellertid på konungens order, och det utgör eljes ett bevis så gott som något på att den finländska adelns och det finländska krigsbefälets kungatrot för Fleming stod utom allt tvivel. I samma anda får man se hans åtgärd att till underbefälhavare för en självständig flottavdelning kommandera en av bröderna Horn.

I händelserna under Sigismunds andra resa kom Fleming icke att spela någon avgörande roll. Han stod nu under konungens direkta inflytande och hade fått del av dennes misstankar mot hertigen och rådet. Det saknas emellertid icke bevis för att Fleming ännu sökt ävågabringa ett närmande mellan konungen och hertigen. Han underkastade sig till den ändan en helt säkert påkostande ursäkt hos hertig Karl för sitt självständiga handlingssätt under varen. Samtidigt undvek han att deltaga i rådets förhandlingar och framträdde i stället vid flere tillfällen, ehuru utan framgång, som konungens specielle troman vid förhandlingar med folket och med rådet. Efter Sigismunds återfärd fick han vända tillbaka till Finland med ståt-hållarefullmakt och med uttrycklig order att hålla Finland och dess befästningar konungen tillhanda. Den senare utvecklingen, hans avisande av samarbetet med hertig och rad enligt septemberöverenskommelsen 1594, hans avvisande av Söderköpingsbeslutet och den av hans död avbrutna slutkampen med hertigen — detta är välkända händelser, som icke närmare behöva skildras.

Hurudant ter sig då det politiska porträttet av Klas Fleming, vilket är resultatet av denna granskning?

Bakom Klas Flemings politiska handlande skymtar konturen av ett politiskt program av särpräglad natur. Dess huvuddrag ha redan under skildringens gång angivits. Han ville främja ett fruktbarande samarbete mellan den kungliga och den hertigligen makten. Därvid gav han den kungliga makten ett självklart försteg, men han erkände hertigens företräde framför varje annan myndighet utom konungens. Han var obetingat motståndare till varje slags konstitutionalism. Några separatistiska strävanden, vare sig de syftade till att lösslita Finland från riksenheten eller till en långt gå-

ende decentralisation av förvaltningen, företrädde han icke. Fastmera visade han sig alls icke dela de särskilda, av det utrikespolitiska läget betingade synpunkter, vilka voro gängse bland den finska adeln. Det var dennas rojalism — delvis en följd av den utrikespolitiskt betingade synen på unionen med Polen — som bragte honom på gemensam linje med den finska adeln i slutkampen. Snarast är frestande att tillskriva honom bristande vidsyn i detta hänseende — han såg i unionen mera dess inrepolitiska vådor än dess utrikespolitiska fördelar. Även eljes se vi honom företräda en för de principiella och dogmatiska betraktelsesätten hos hertig Karl och hos den ledande råds-kretsen främmande common-sensepolitik, särskilt markerad i hans försök att avvärja den förföljelsekampanj, vartill Karl lyckades omforma Johans straffaktion mot riksråden efter Revalmötet. Även hans ställningstagande i religionsfrågan röjer en viss brist i förståelse för brytningarnas räckvidd och en tydlig önskan att släta över och förlika — icke utan rätt har hans inställning betecknats som gammaltroende.

Detta politiska program motsvarades icke av en politisk förmåga, tillräcklig att driva det till framgång. Flemings politiska bedömande visar ofta brist på insikt om motsättningsarnas hela vidd. Vid sammanstötningarna med hertig Karl tror han denne om för gott. Han har icke klart insett den maktdrift och det därmed förenade rättspatos, som drev fram hertigens handlingssätt. Rent tekniskt har han heller icke bemästrat situationen. Han har icke lyckats vid sig verkligen fästa någon av de maktfaktorer med vilka han måste räkna i denna strid. Till råds-kretsen stod han i ständig motsatsställning. Hertigen synes från början ha misstrott honom — kanske som en rival om Johan III, kanske emedan icke heller Karl hade förmåga att ideologiskt skilja på Flemings och den övriga högadelns aspirationer. Den finländska kombinationen var en tillfällighet. Oförmågan att vinna människor förenade sig med en benägenhet att stöta bort, väl så utpräglad som hos hertigen. Flemings förmåga som folkledare var begränsad. Han lyckades stilla oron bland krigsfolket, då han tillträdde överbefälet, men han måste slå ned de folkliga upprörsrörelserna med våld och han misslyckades helt, då han under Uppsalaförhandlingarna skulle konkurrera med Karl om folkgunsten.

Söker man tränga bakom detta till hans innersta åskådning och vilja, blir det bestående draget en ursprunglig konservatism och rojalism. Till detta konservativa kynne och denna ursprungliga konungslighet kommo erfarenheterna från två inbördeskrig mellan kunglig och hertiglig makt. Att se hela hans strävan blott som utslag av personlig maktvilja är icke möjligt.

Om den slutliga bilden av Klas Eriksson Flemings politiska personlighet icke radikalt skiljer sig från den tidigare gängse, beror det på att redan den första historieskrivningen om honom, en A. J. Messenius, betonar hans lojalitet mot konungen som ett huvuddrag i bilden. Den analys av hans handlingssätt under de avgörande åren 1589—1594, som lämnats i den här aktuella nya litteraturen, är dock rikare nyanserad och i väsentliga stycken troligen även riktigare.